

Секція: Фінанси, гроші і кредит

ТИМЧИШИН-ЧЕМЕРИС ЮЛІЯ ВАСИЛІВНА

кандидат економічних наук,
в.о. доцента кафедри обліку і фінансів
Львівський інститут економіки і туризму
м. Львів, Україна

ЦЬОНА ГАЛИНА ЮРІЇВНА

студентка 4 курсу
Львівський інститут економіки і туризму
м. Львів, Україна

**ГРОШІ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЗЕМЛІ – З ПРАДАВНІХ
ЧАСІВ ДО СЬОГОДЕННЯ**

Найдавнішими монетами, відкарбованими на українських землях, були емісії грецьких колоній заснованих на північному узбережжі Чорного моря (Ольвія, Тіра, Херсонес, Пантікапей та ін.). Випускались вони впродовж 6 ст. до н. е. — 4 ст. н. е. Однак ареал їх розповсюдження є незначним. Одночасно поширювались і монети карбовані на монетних дворах материкової Греції та островів Егейського моря і Малої Азії.

Значно частіше зустрічається на українських землях монетна продукція стародавнього Риму. Насамперед, це срібні денарії імператорської епохи, особливо часів панування імператорів Траяна, Адріана, Луція Вера, Марка Аврелія та Коммода (2 ст. н. е.). Ці монети перебували в обігу до 5 ст. Знахідки пізнішого часу є рідкими. Масштаби використання римських денаріїв були дуже значними. Інколи у скарбах фіксується по декілька тисяч цих монет, а всього монетних знахідок у яких вони присутні зафіксовано біля 1500 [5].

Грошові системи Київської Русі, як і інших країн, до складу яких входили українські землі, визначалися загальноєвропейськими процесами, але з урахуванням характерних особливостей та традицій лічби [3].

Писемні джерела Київської Русі називають п'ять елементів грошової системи : гривню, куну, ногату, резану, виверицю (векшу) [9].

Куну ототожнюють з основними срібними монетами грошового обігу: арабським дирхемом, візантійським міліарісієм, давньоруським срібляником та західноєвропейським денарієм. Ногату найчастіше виводять від арабського "нагд" - дзвінка, повноцінна, відбірна монета і пов'язують з окремою групою якісних повноцінних арабських дирхемів. Резану поєднують з обрізками кун, фрагментами арабських дирхемів, які часто знаходять у давньоруських скарбах. "Виверицею" або "векшею", що дорівнювала сотій частині гривні, була вочевидь шкірка білки (у деяких регіонах України білку й досі називають "векшею" або "вивіркою").

Перші руські монети були викарбувані наприкінці X - на початку XI ст., у часи правління князів Володимира, Святополка і Ярослава Мудрого. За зразок для їхнього карбування було прийнято візантійські монети [3].

Першою спробою вироблення системи власної валюти стало карбування під керівництвом князя Володимира Великого київських злотників та срібняків. Нині відомо багато зразків цих княжих монет. Злотник Володимира мав вагу 4,4 г., срібняк - довільну вагу від 1,73 до 4,68 г. На лицьовому боці (аверсі) цих монет звичайно карбувалися зображення самого князя, на зворотному (реверсі) - княжий родовий знак (тризуб). Саме зображення на срібняках Володимира стало основою для створення у 1917-1918 рр. сучасного державного герба України. Мета випуску злотників і срібників була суто пропагандисткою та політичною, передовсім - проголосити на весь світ суверенність Давньоруської держави. Монети ці були доволі поширені у грошовому обігу як на

території Київської держави, так і поза її межами. Таким чином, возвеличення князя та його держави було досягнуто [5].

Крім Володимира Великого, княжу монету карбували також його син Ярослав Мудрий (1019-1054) та двоюрідний брат Ярослава Святослав Турівський. Так, срібняк Ярослава мав на аверсі зображення святого покровителя князя - Юрія Звятиця, а на реверсі - знову-таки княжий знак (тризуб). Срібні монети були випущені Ярославом Мудрим під час його князювання у Новгороді (до 1014р.). Прийнявши великокняжий престол у Києві, Ярослав Мудрий не продовжив монетного карбування.

Відсутність міцної сировинної бази, недоліки у технічній організації карбування, а також повне незнання законів товарно-грошового обігу призвело до зниження якості руських монет X-XI ст. [6].

Гривня у Київській Русі мала два різновиди - київський та чернігівський. Київська гривня у XI-XII ст. - це злиток срібла шестикутної форми вагою близько 160 г, у XIII ст. вагою 196 г. Чернігівська гривня мала ромбоподібну форму і постійну вагу у 196 г. Крім срібної, у XII столітті існували також золоті гривні, що поділялися на 72 золотники (один золотник дорівнював 4,4 г золота).

На думку етимологів, первісне значення слова "гривна" - "шийна прикраса" - доповнилося значенням "грошова одиниця" внаслідок звичаю робити шийні прикраси з монет. Цей звичай мав поширення в Україні і зберігся фактично до наших днів.

У XII ст. з обігу давньоруських земель майже зникла карбована монета, і гривня стає основним елементом грошової системи Давньої Русі.

Починаючи з XIII ст. в Новгороді входить в обіг "рубель", який отримували, перерубуючи гривню навпіл. Звідси й назва. Такі "гроші" були важкуваті, та й відрубувати було не завжди зручно.

У XIII ст. з'явилися також карбованці - срібні злитки, вагою удвічі менші за гривню. Ця грошова одиниця, однак, недовго побутувала на

українських землях і закріпилася переважно у Новгородській та Московській землях. Так, у Новгороді у XV ст. срібний карбованець уже остаточно витіснив гривню з обігу [6].

Наприкінці XII ст. кунна система в Київській Русі зазнала занепаду. Її почали замінювати київські та чернігівські гривні. Однак окремі залишки кунної системи збереглися аж до початку XV ст.

У 14 ст. монетне карбування на українських землях відновлюється. Перша письмова згадка про руські напівгроші, виготовлені у Львові, датується 1356р. Після завоювання Галичини поляками, король Казимир III Великий (1333–1370) розпочав тут емісію «квартників» (півгрошів) зі срібла та мідних «пулів». Перші з них несуть зображення герба Галичини - крокуючого лева та напис «moneta russiae». Монети цього типу карбувались у Львові і наступниками Казимира III Людовиком Угорським (1370–1382) та його намісником у Галичині — Володиславом Опольським (1372—1378), а також при Владиславі Ягайло (1386–1434). Одночасно, останній з них карбував і «львівські квартники» — півгроші з написом «moneta lembergensis», які випускались до 1414р. Після встановлення у середині 14 ст. литовського панування на основній частині українських земель, у Київському удільному князівстві випускав власну монету князь Володимир Ольгердович (1362–1394). Його срібні монети поділялися на сім груп, які різнилися зображеннями й метрологічними ознаками. Характерною особливістю цих монет було поєднання в зображенні на них східних мотивів поряд із церквою – символом християнства. Крім нього, відомі карбовані на Чернігівщині монети князя Дмитра Корибута. Припускають, що емісію вели і інші удільні князі [8].

У середовищі українського козацтва великі платежі обслуговувалися дукатами і талерами західноєвропейського походження. Золоті монети використовувалися також для нагородження війська як ордени чи медалі. В обігу були польські півторагрошовики, орти, шеляги, шостаки та ін.

Торговельні зв'язки козаків із татарами й турками привели до появи на ринку піастрів, башликів, акче і парів. Дискусійним залишається і питання проведення грошового карбування Богданом Хмельницьким. Більшість дослідників не схильні підтримувати цієї думки, але дехто (зокрема акад. І.П. Крип'якевич) її схвалює. Є також дані про карбування півтораків — чехів гетьманом П. Дорошенком у м. Лисянка. Найбільших успіхів у створенні власної грошової одиниці досягнув Іван Самойлович [10].

Після відновлення української національної державності 1917р. з'явилась необхідність випустити власні гроші. Ухвалою Української Центральної Ради від 19.12.1917 року було вирішено випустити перші кредитні білети номінальною вартістю 100 карбованців. Вони були віддруковані в одній з українських друкарень Києва і з'явилися в обігу вже 24 грудня того ж року. Це були перші паперові Гроші, на яких було поміщено зображення державного герба України — тризуба і написи українською мовою. Одночасно на банкнотах цієї емісії бачимо написи російською, єврейською та польською мовами.

Законом Української Народної Республіки від 1.03.1918р. грошовою одиницею стала гривня, яка дорівнювала 1/2 карбованця і ділилася на 100 шагів. В обігу перебували грошові знаки вартістю 10, 25, 50, 100, 250, 1000 карбованців, а також 2, 5, 100, 500, 1000 і 2000 гривень. Гривні всіх номіналів, крім 5 гривень були надруковані у Берліні, 5 гривень випускались у Станіславі (тепер м. Івано-Франківськ). Карбованцеві купюри друкувались у Києві, Кам'янці Подільському та в деяких інших містах. Поліграфічний рівень їх виконання значно гірший і у зв'язку з цим їх часто підробляли. Розмінна монета — шаги, випускались у вигляді поштових марок, номінальною вартістю 10, 20, 30, 40 та 50 шагів. Грошові знаки часів Української Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР мають високу мистецьку вартість. У їх проектуванні брали участь відомі

митці: Нарбут, Модзалевський, Красівський, Приходько, Романовський, Середа, Краловський [11].

Під час першої світової війни та визвольних змагань українського народу у зв'язку з браком розмінної монети з'явилась велика кількість міських та регіональних грошових знаків бон, чеків, розмінних знаків тощо. Зокрема на Волині вони випускались у Кременці, Дубно, Луцьку, Острозі, Житомир, Рівному та ін, а в Галичині — у Львові, Дрогобичі, Бородах, Золочеві, Тернополі, Збаражці, Сокалі.

На західноукраїнських землях, розділених між різними державами, основу грошового обігу склали національні валюти цих країн. Так, у Галичині, яка до 1939 р. перебувала у складі Польщі, розрахунки спершу проводились у польських марках, а 1924 р. їх заступили злоті, сотими частинами яких були гроші. Тоді ж виник новий емісійний інститут — Банк Польський [4].

У перші роки радянської влади на ринку оберталася величезна кількість грошових знаків: царські, думські, приватні та міські гроші, радзнаки, облігації державних позик і купони до них. Але був також період воєнного комунізму, коли вважалося, що гроші вже не потрібні. Згодом від цього абсурду оговталися. У 1922—1924 рр. було проведено грошову реформу, протягом якої відбулися дві деномінації, що мали на меті зменшити грошову масу [4].

Масове знецінення радзнаків, які випускалися мірою потреби, привело до вилучення їх з обігу. Грошова система СРСР перед початком Великої Вітчизняної війни складалася з банківських і казначейських білетів та розмінних монет, розміри емісії яких суворо регламентувалися і залежали від золотовалютних резервів країни. Монополію на їхню емісію мав Державний банк [4].

Під час другої світової війни на окупованих територіях німецький уряд використовував білети імперських кредитних кас і грошові знаки,

емітовані спеціально створеними для цього емісійними банками. Номінали останніх виражалися в національних грошових одиницях завойованих держав. Наприкінці війни було введено розрахункові знаки німецьких збройних сил, які могли використовуватися лише військовиками і підлягали обміну на окупаційні чи місцеві гроші.

Грошові знаки друкувалися Центральним Емісійним Банком України у Рівному починаючи з березня 1942 року, номіналами від 1 до 500 крб. Окупаційні гроші — карбованці Райхскомісаріату Україна були в обігу лише на окупованій Рейхом території України паралельно з рейхс- та окупаційними марками. На території генерал-губернаторства (Польща) та Рейху не признавалися. [7]. В кінці 1944 року територія обігу грошових знаків була повністю зайнята радянськими військами і банкноти припинили свій обіг. Купюри були надруковані в Німеччині. Дизайн карбованців розроблений на тему «щасливе українське населення» [7].

Під час грошової реформи 1947 р. старі грошові знаки вилучалися з обігу за курсом 10 до 1. Крім того, було переоцінено вклади на суму більше 3000 руб. в ощадних касах і Державному банку, а також обмінено довоєнні облігації (за деякими винятками) на облігації нової двопроцентної позики. Скасування карткової системи привело до масового голоду. Конфіскаційний характер грошової реформи і слабка поінформованість народних мас зробили її непопулярною [4].

Подальші зміни у грошовому обігу СРСР сталися у 1961 і 1991 рр. У першому випадку було проведено деномінацію, яка полягала в обміні старих грошей на нові за курсом 10 до 1. В обігу до кінця існування СРСР перебували державні казначейські білети, банкноти Державного банку і розмінні монети. За три дні 1991 р. громадяни повинні були обмінити свої 50- і 100-рублеві купюри на нові зразки. У висліді замість спекулянтів і корумпованих чиновників постраждали прості люди [4].

Новинкою на радянському просторі були введені урядом УРСР картки споживача — листи з купонами. Вони видавалися громадянам республіки разом з рублевою готівкою і так само мали використовуватися для здійснення покупок у магазинах. Така практика створювала незручності для грошового обігу, але мала на меті захистити споживчий ринок та інтереси населення. Купони діяли на території України від 1 листопада 1990 р. по 10 січня 1992 р [4].

Після того, як Радянський Союз розвалився, а Україна проголосила свою незалежність, з 10 січня 1992 було введено в обіг купоно-карбованці. На виконання постанови Президії Верховної Ради України «Про введення в обіг на території республіки купонів багаторазового використання» від 9 вересня 1991 року Національний Банк України ввів в обіг купони багаторазового використання з 10 січня 1992 року [7].

Купони зразка 1991 року. На лицьовій стороні банкнот — фрагмент пам'ятника засновникам Києва. На зворотній — зображення Софійського собору у Києві. Розміри усіх банкнот серії — 105×53 мм.

З введенням купонів у готівковому обігу в Україні одночасно опинились дві валюти — радянські рублі та українські купоно-карбованці. Для розрахунків за продовольчі та промислові товари приймались винятково купоно-карбованці; для розрахунків за послуги, та інших видів платежів приймались як рублі так і купоно-карбованці за курсом 1 до 1-го. У перші місяці після введення, враховуючи ширшу вживаність купоно-карбованців, вони цінилися трохи більше за радянські рублі. Поступово, у квітні 1992 року, весь готівковий обіг заповнився купоно-карбованцями. У листопаді 1992 року рублі були замінені на карбованці і у безготівковому обігу [7]. Хоча купони багаторазового використання планувалось ввести для використання лише на 4—6 місяців, вони проіснували до 1996 року, взявши на себе весь інфляційний удар.

Купони зразка 1992–1996 років. У зв'язку з інфляцією Постановами Кабінету Міністрів України та Національного банку України періодично здійснювалось заокруглення роздрібних цін і тарифів на товари, роботи і послуги, а також встановлювалося заокруглене ведення усіх розрахунків вартісних показників (нарахування податків, інших обов'язкових платежів, заробітної плати, пенсій, допомоги тощо) у первинних облікових документах, та проводилось відповідне вилучення з обігу купонів [1].

Посилення у 1995 році та першій половині 1996 року стабілізаційних процесів в економіці, зокрема значне зниження темпів інфляції, суттєве призупинення спаду виробництва, стабілізація курсу українського карбованця до іноземних валют, зростання доходів населення, створили належні умови для запровадження гривні, яка згідно з Конституцією України є грошовою одиницею нашої держави. 25 серпня 1996 року в засобах масової інформації було оголошено Указ Президента України Леоніда Кучми «Про грошову реформу в Україні» [7]. З 2 вересня 1996 року по 16 вересня 1996 року на території України функціонували у готівковому обігу гривня, а також український карбованець. Починаючи з 24 годин 16 вересня 1996 року, функціонування українського карбованця в готівковому обігу було припинено. З цього моменту єдиним законним засобом платежу на території України є гривня [2]. Грошова реформа в Україні стала надзвичайною подією для нашої держави, в результаті якої було створено один з невід'ємних атрибутів державності — національна валюта. Зарубіжні аналітики вітали здійснення грошової реформи в нашій державі, розглядаючи введення української валюти — гривні — як свідчення початку стабілізації української економіки.

В обігу знаходяться розмінні монети номіналом 1, 2, 5, 10, 25, 50 копійок та обігові монети номіналом 1 гривня. З колекційною метою виробляються пам'ятні та ювілейні монети номіналом 2, 5, 10, 20, 50, 100, 125, 200, 250, 500 гривень. Також виготовляються інвестиційні монети —

срібні номіналом 1 гривня та золоті номіналом 2, 5, 10, 20 гривень. Перші монети були викарбувані у 1992 році, але в обіг вони надійшли тільки у 1996. Монети були виготовлені на Луганському набойному заводі та на Монетному дворі Італії [7]. Банкноти друкуються на Банкнотній фабриці Банкотно-монетного двору НБУ. Папір для банкнот виготовляється Фабрикою банкнотного паперу НБУ в Малині Житомирської області.

Література:

1. Постанова КМУ і НБУ від 30 грудня 1993 року № 1075 «Про вдосконалення готівково-розрахункових операцій».
2. Постанова КМУ і НБУ від 28 травня 1994 р. № 335 «Про вилучення з обігу купонів номіналом 10 і 25 карбованців».
3. Віталій Черноіваненко. Історія паперових грошей України 1917—1920 років. *Дзеркало тижня*, № 37 (361) 22 — 28 вересня 2001.
4. Гроші та банківництво України у складі СРСР. [Електронний ресурс] <http://refleader.ru/yfsqasatyqas.html>
5. З історії українських грошей. *Дзеркало тижня*, № 33 (612) 2 — 8 вересня 2006.
6. Гроші в нашому суспільстві // с-т Панянка, Ольга Зозуля [Електронний ресурс] <http://www.turkaramamotoru.com/uk/%D0%93%D1%80%D0%BE%D1%88%D1%96-29236.html>
7. Галерея банкнот. [Електронний ресурс] <http://egrivna.com/paperovi-groshi-ukrayini-asotsiatsiya-numizmativ-i-kolektsioneriv-moneti/>
8. Краузе С В. Монети та грошовий обіг Галичини. - Коломия, 2000. [Електронний ресурс] <http://www.museum-of-money.org/biblioteka-muzeya/denezhnoe-obrashchenie-ukrainy/925-moneti-ta-groshovij-obig-galichini>

9. Орест Субтельний «Україна: Історія». – Київ «Либідь». – 1992. – 720с. (16)
- 10.Плецький С Ф. Грошовий обіг в Україні козацької доби. - У кн.: Українське козацтво: мала енциклопедія. - К.; Запоріжжя, 2002. [Електронний ресурс] <http://refleader.ru/yfsqasrnaqas.html>
- 11.Ющенко В., Панченко В. Історія української гривні. Посібник. – К.: Бібліотека українця, 1997. – 107 с.